

Puig i Cadafalch a la presidència de la Mancomunitat de Catalunya. Els aspectes més polítics

Albert Balcells

Resum

Elegit amb dificultats per l'Assemblea de la Mancomunitat, la tardor de 1917, després de la mort prematura de Prat de la Riba, Puig i Cadafalch va ser reelegit fins al 1923. Va ser el continuador de les pautes establertes durant l'anterior presidència però no va ser un epígon, sinó un realitzador eficient de projectes únicament esbossats abans. La campanya autonomista de 1918-1919, liderada per Cambó, va acabar fracassant; en canvi, el 1920 la Mancomunitat assolí el seu sostre màxim amb la cessió per a les quatre diputacions catalanes de tots els seus recursos i serveis. Les limitacions i contradiccions del període pratà es posaren de manifest en temps de Puig i Cadafalch, que va haver de patir l'escissió d'Acció Catalana i, finalment, acomiadà confiat el general Primo de Rivera a l'estació de França, el setembre de 1923, un error del qual hauria de penedir-se, però que molts altres compartiren. La política social, en un temps de lluita de classes violenta, i les finances mancomunals, en plena crisi econòmica de postguerra, són dos aspectes cabdals que mereixen atenció preferent en el marc general del descens de la monarquia espanyola vers la primera dictadura. Que el desenllaç fos negatiu no vol dir que la presidència de Puig i Cadafalch no hagi estat un període important en el desenvolupament de la consciència nacional catalana i el disseny d'un projecte de poder autònom.

Abstract

Elected with difficulty by the Assembly of the Mancomunitat in the fall of 1917, following the premature death of Prat de la Riba, Puig i Cadafalch was reelected until 1923. He continued the guidelines established during the previous presidency, but was not a disciple—rather, he efficiently carried out projects that had only been sketched out beforehand. The autonomy campaign of 1918-1919, led by Cambó, ended up failing; on the other hand, in 1920 the Mancomunitat reached its greatest height with the granting of all of its resources and services to the four Catalan councils. The limitations and contradictions of the Prat period manifested themselves during Puig i Cadafalch's time. He underwent the

schism of Acció Catalana and, finally, he trustingly said good-bye to General Primo de Rivera at Estació de França in September of 1923, an error which he would later regret, but which was an error shared by many. Social policy, during a period of violent class struggle, and commonwealth finances, in the middle of a post-war crisis, were two main aspects that deserve special attention within the general framework of the decline of the Spanish monarchy into the first dictatorship. That the end was negative does not mean that Puig i Cadafalch's presidency was not an important period in the development of a national Catalan consciousness and the design of a project for autonomous power.

L'elecció presidencial

La mort prematura de Prat de la Riba el primer d'agost de 1917 va convertir Puig i Cadafalch en el candidat de la Lliga Regionalista a la presidència de la Mancomunitat quan s'obrí, el 27 de novembre, la reunió ordinària de l'Assemblea de la Mancomunitat, formada pels diputats de les quatre diputacions provincials catalanes.

Abans, el 3 d'octubre, havia estat elegit president de la Diputació de Barcelona el regionalista Joan Vallès i Pujals. Els diputats de la Lliga Regionalista, d'acord amb els altres partits, havien decidit separar les presidències de la Diputació i de la Mancomunitat, tot i que no s'havia tancat el parèntesi de la Gran Guerra. El canvi es feia en previsió d'una fase nova durant la qual la Mancomunitat havia de prendre més entitat. La desaparició del president fundador oferia l'ocasió per a aquest canvi respecte el trienni inaugural, durant el qual Prat de la Riba havia ocupat els dos càrrecs alhora.

Per primera i única vegada, l'elecció de president de la Mancomunitat el 29 de novembre de 1917 enfrontà dos candidats: Puig i Cadafalch i el president de la Diputació de Lleida, el liberal dinàstic Joan Rovira i Agelet. Puig aconseguí 48 vots i Rovira, 39. Vuit mesos abans Prat de la Riba havia obtingut 65 vots i 18 en blanc, sense rival, un resultat inferior als 80 vots que havia assolit el 1914.

Si el tercer grup polític de l'Assemblea de la Mancomunitat, el dels liberals, havia presentat un candidat era per la incitació i el suport dels republicans, tant dels radicals com dels catalanistes. Els republicans catalanistes eren molt més nombrosos a l'Assemblea que els radicals seguidors de Lerroux. Això cal interpretar-ho dins el context polític del moment. Els republicans reprovaven l'entrada, un mes abans, de la Lliga Regionalista en el primer govern de concentració de la monarquia alfonsina, fet amb el qual els regionalistes catalans havien trencat el front reformista que Cambó i la Lliga havien encapçalat el juliol de 1917 amb l'assemblea de parlamentaris, un mes abans de la vaga general revolucionària de la CNT i la UGT, que havia estat durament reprimida per l'exèrcit.

Els regionalistes eren 27 a l'Assemblea de la Mancomunitat —el 28 % dels diputats— i Puig i Cadafalch no hauria guanyat si entre els mateixos liberals dinàstics i entre els republicans no hi hagués hagut nombroses desobediències a la consigna d'elegir un notable comarcal d'un dels

dos partits espanyols de la Restauració per a la presidència de la Mancomunitat. Dos consellers de la Mancomunitat, tots dos també diputats de Lleida, Alfred Pereña, del Partit Republicà Català, i Josep Estadella, del Partit Radical, havien dimitit prèviament per discrepància amb els seus correligionaris quant a l'elecció de Rovira i Agelet. En la conjuntura política i en el desig de recordar a la Lliga que no podia governar sense tenir en compte els altres partits, cal cercar l'explicació de l'elecció disputada el novembre de 1917. De fet es mantingué en el Consell Permanent de la Mancomunitat la mateixa composició pluripartidista que abans: dos regionalistes, dos republicans autonomistes, dos liberals, un conservador i un radical lerrouxista. És en les circumstàncies del moment, més que no pas en un menor carisma de Puig en comparació amb Prat, que cal cercar la causa de les dificultats de Puig i Cadafalch per a ser elegit per l'Assemblea de la Mancomunitat.

No obstant això, Puig i Cadafalch en el seu primer discurs com a president, admetia que el seu tarannà era més adient per a lluitar que no pas per a actuar com a àrbitre: «Sé ben bé que potser el meu lloc estaria millor en els bancs de l'oposició o defensant ardidament quelcom a fer, que presidint un Consell i portant pel bon camí l'equilibri inestable de les forces diverses aquí congregades». La semblança crítica que de Puig va fer Gaziol ens el presenta en aquells anys com «un exemple perfecte del català eminent però aspre i cantellut, que abundava tant a casa nostra [...] i que tant de mal ens féu, involuntàriament, es pot dir sense adonar-se. Caràcter sec i tancat, ple de rampells imprevisibles, tenia una fe excessiva en la superioritat pròpia i en la de tot el que fos expressió del poble català».¹ Malgrat tot, Gaziol considera que amb les responsabilitats de govern Puig «perdé molts de caires tallants i s'esmolà considerablement». I Claudi Ametlla, al primer volum de les seves memòries (p. 319), també constata aquesta millora del capteniment de Puig i Cadafalch: «I, d'home esquerp que semblava, esdevingué afable, sabent-se fer càrrec de tot».

De fet, sota Puig i Cadafalch continuà la tònica de la presidència de Prat de la Riba de propiciar la col·laboració dins la Mancomunitat de personalitats de diverses procedències polítiques i ideològiques. Els conflictes interns que Puig i Cadafalch hagué de resoldre, de manera traumàtica de vegades —com en el cas d'Antoni Maria Alcover el 1918 i en el d'Eugeni d'Ors entre 1919 i 1920—, es venien covant des de temps anteriors, s'aguditzaren per la imposició d'una disciplina més rígida en una Mancomunitat que creixia, i reflectien una sensació d'inseguretat generada per la crisi social i ideològica de la fase final de la guerra i la postguerra.

Potser l'estratègia vers l'autonomia catalana sense desestabilització política que perseguia el catalanisme conservador encarnat per Prat, Cambó i Puig, hauria estat possible si la monarquia s'hagués democratitzat, si no s'hagués entestat en l'aventura marroquina i si el país hagués experimentat un desenvolupament econòmic com el que viuria en els anys seixanta. Però la realitat va ser tota una altra.

1. GAZIOL, *Tots els camins duen a Roma: Història d'un destí, 1893-1914*, 2a ed., Barcelona, Aedos, 1959, p. 431.

Prat de la Riba morí abans que es posessin de manifest les limitacions i contradiccions de l'estratègia possibilista que ell havia dissenyat i amb la qual va recollir èxits considerables. Puig hagué d'afrontar aquelles limitacions i contradiccions i no aconseguí superar-les. Per això ha estat més fàcil idealitzar i exaltar Prat en detriment de Puig, tot oblidant que va ser durant el sexenni de la presidència de Puig i Cadafalch quan la Mancomunitat arribà al sostre màxim de les seves possibilitats i recursos encara que no aconseguí l'autonomia política, que probablement tampoc hauria aconseguit Prat de la Riba. Si en lloc de morir el 1917, als quaranta-set anys, Prat hagués acabat la seva vida el 1956, als vuitanta-nou anys d'edat, com Puig i Cadafalch, sens dubte tindríem una imatge molt diferent del fundador de la Mancomunitat, encara que amb això no es pretén excusar les limitacions de Puig i Cadafalch.

Puig va ser reelegit president de la Mancomunitat tres vegades —el 1919, el 1921 i el 1923—, arran de cada renovació bianual de la meitat de les diputacions provincials i, per tant, de la meitat de l'Assemblea de la Mancomunitat. No va tornar a tenir cap rival. El setembre de 1919 obtingué 53 vots amb 22 paperetes en blanc i 4 de testimonials per al republicà Emili Briansó. L'agost de 1921 Puig arribà als 75 vots, sense rival, amb 10 vots en blanc, un resultat millor que el darrer assolit per Prat de la Riba el 1917. L'agost de 1923 revalidà el càrrec amb 71 vots, amb 14 vots en blanc i un per a un radical que no era candidat. Aquest increment de vots s'explica en gran part pel fet que en aquells anys va créixer el nombre de diputats regionalistes a l'Assemblea de la Mancomunitat, però també en part indica la consideració cada vegada més positiva en què es tenia Puig i Cadafalch. Així, cal valorar els 71 vots obtinguts per Puig el 1923 perquè la Lliga havia perdut onze llocs en relació amb els anteriors comicis i en canvi el president no més perdé 4 vots en la reelecció.²

Puig i Cadafalch va haver de revalidar el seu escó pel districte provincial primer de Barcelona a les eleccions del 12 de juny de 1921. Tornà a sortir, com havia passat el març de 1917, el primer dels tres regionalistes guanyadors al districte, que comprenia dues parts territorialment separades: d'una banda, les Corts, Sant Gervasi, Sarrià i Vallvidrera, i de l'altra, Sant Andreu, Santa Coloma de Gramanet, Sant Adrià del Besòs i Badalona.

No s'ha d'atribuir gaire influència a Puig i Cadafalch en la composició plural dels successius consells permanents de la Mancomunitat. El fet venia determinat per la correlació de forces de l'Assemblea de la Mancomunitat, on la Lliga no arribà a assolir la majoria absoluta, i venia també sancionat pel sistema d'elecció directa dels membres del Consell Permanent per l'Assemblea. Cada diputat podia votar fins a cinc noms i els consellers eren vuit, de manera que tres llocs corresponien a les minories, que així participaven en el consens preautonòmic amb què la Mancomunitat havia nascut i en el qual hauria de romandre durant els nou anys de la seva existència abans de gener de 1924. No hi ha indicis que Puig i Cadafalch s'entengués millor amb els

2. Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, IEC, 1996, p. 305-313.

consellers dinàstics que amb els republicans. Quan ja portava dos mandats, Puig va declarar davant l'Assemblea de la Mancomunitat que les decisions s'havien pres sempre al Consell per consens i sense votació.

La campanya autonomista sense resultat

Al final del seu primer any de president, acabà la Primera Guerra Mundial i Puig i Cadafalch, en nom de la Mancomunitat envià immediatament telegrams de felicitació no sols als governs de les potències aliades vencedores, sinó també als de les noves nacions independents europees, com al de Txecoslovàquia, i als de Sèrbia i Bèlgica, acabades d'alliberar. Era com si Catalunya assistís també com a nació al desenllaç del conflicte. Un mes abans de l'armistici Puig i Cadafalch havia anat a Perpinyà a participar en l'homenatge al mariscal Joffre i el convidà a visitar Barcelona. També contribuï la Mancomunitat amb mil pessetes a la reconstrucció de la catedral de Reims i donà un lot de llibres catalans a la Universitat de Lovaina, que s'estava refent. Però aquesta *aliadofília* tardana de la Mancomunitat, que substituïa la seva anterior cautela neutralista, no aconseguí dels aliats el menor suport per a la causa de l'autonomia de Catalunya.

Amb la intenció de no desestabilitzar un règim que amb grans dificultats havia mantingut la neutralitat espanyola a la Primera Guerra Mundial, els dirigents de la Mancomunitat havien assumit un compàs d'espera fins a l'acabament del conflicte a Europa i no plantejaren l'exigència d'un estatut d'autonomia fins al novembre de 1918, quan tot semblava favorable en el vell continent a l'emancipació de les nacionalitats sotmeses. Cambó liderà la gran campanya autonomista, però Puig i Cadafalch la presidí al capdamunt de la Mancomunitat.

Al Congrés de diputats la resposta de totes les fraccions en què s'havien dividit els dos partits dinàstics espanyols va ser negativa. Aleshores la Mancomunitat, juntament amb els parlamentaris catalans a les Corts espanyoles, elaborà un projecte d'estatut el gener de 1919, que va ser aprovat primer per l'Assemblea de la Mancomunitat i després per una assemblea de representants dels municipis catalans, abans de portar-lo al Congrés infructuosament. Abans que estigués aprovat el projecte autonòmic de la Mancomunitat, una comissió extraparlamentària designada pel Govern en va redactar un altre a Madrid. Els regionalistes catalans havien estat convidats a participar-hi, però havien renunciat a anar-hi, convençuts que haurien estat neutralitzats i haurien perdut alhora el consens amb les esquerres catalanes en cas d'haver-hi participat. Puig i Cadafalch declarà el 7 de gener de 1919 davant el text d'aquella comissió: «Ni en la qüestió de l'idioma, ni en la de l'ensenyament, ni en la de les delegacions, s'arriba al que Catalunya desitja». El diari *La Vanguardia*, que havia criticat la no-col·laboració dels regionalistes a la comissió extraparlamentària, condemnà aquestes declaracions del president de la Mancomunitat.

Naixien a Catalunya el gener de 1919 dues forces contraposades i de to intransigent. D'una banda, una pinya dretana, la Unión Monárquica Nacional, que considerava que la Lliga havia anat massa lluny. De l'altra, el primer partit independentista català, liderat per Francesc Macià. Al mateix temps se succeïen al centre de Barcelona les manifestacions dels nacionalistes catalans, que eren brutalment reprimides per la policia amb la col·laboració d'un grup extremistes nou, la Liga Patriótica Española, que emprava impunement armes de foc.

Això provocà la protesta d'alguns diputats de la Mancomunitat. Puig i Cadafalch respongué que havia presentat queixes per la impunitat d'aquella violència davant el governador civil sense haver aconseguit cap resultat pràctic. Es formà una comissió investigadora. El president de la Mancomunitat declarà que calia respectar tant la bandera catalana com l'espanyola. «Se m'han acostat —digué— representants de la joventut. Jo els he dit: No tenim dret a demanar que siguin vells, però tenim el dret a demanar-vos que ens deixeu que ho siguem nosaltres, que portem la direcció i la responsabilitat. Nosaltres avançarem serenament. Si en arribar a la porta, la trobéssim barrada amb cadenes, llavors seria necessari l'esforç, la decisió, l'entusiasme de tots per passar damunt els obstacles que s'oposessin al nostre triomf». El president de la Mancomunitat no podia desautoritzar les manifestacions catalanistes al carrer, però tampoc les incitava i acabà per desaconsellar-les per a evitar vessaments de sang.

La Liga Patriótica arribà a amenaçar el mateix president Puig i Cadafalch, com ell mateix revelaria el dia 11 de setembre de 1919 a l'Assemblea de la Mancomunitat: «De la Liga Patriótica en podria ensenyar un petit arxiu d'amenaques de mort, de missatges rebuts a casa meua que donaven un dolç complement a les tasques d'aquells dies de l'Assemblea de la Mancomunitat! Jo no vaig torbar-me ni un moment, però sovint, en tornar a casa, trobava amb la meua família l'amic que m'avisava del que es preparava contra mi, contra amics estimats, contra l'Assemblea. I això no s'oblida fàcilment».

El text aprovat a Barcelona feia concessions molt importants al poder central, però els polítics del règim no veien més que la negativa regionalista a anar a la comissió extraparlamentària a Madrid i la consideraven una ruptura inadmissible en un grup que consideraven integrat ja en el sistema. Els republicans, pel seu cantó, acceptaven el text perquè la Lliga semblava rebutjar sotmetre's als partits del règim. La CNT s'inhibia del plet català però patia la detenció dels seus dirigents aprofitant la suspensió de les garanties constitucionals arran dels rebomboris catalanistes. Al mateix temps començava a organitzar-se el Sometent a Barcelona, sota control militar. Del projecte de la Mancomunitat diria més tard Cambó a les seves memòries (p. 310): «La música era revolucionària, però la lletra, si bé es mira, era conservadora». El problema va ser que la música no deixava sentir la lletra.

El febrer de 1919 la campanya autonomista acabà en un carreró sense sortida. Es trobava ja esgotada quan la vaga de La Canadenca li posà punt final en deixar sense electricitat fàbriques, tramvies i fanals públics el 21 de febrer. Com declararia Puig i Cadafalch anys després, de la frustració deixada per la campanya autonomista naixeria l'escissió més greu de la Lliga, Acció

Catalana, sense oblidar un altre factor que Puig no esmentava: el disgust per la dretanització del partit catalanista hegemònic arran de la crispació de la lluita de classes.

Després de 1919 es començava a pensar que si l'autonomia catalana era impossible en la Monarquia, només podria venir amb la República.

Davant la lluita de classes

El 29 de gener de 1919 el Consell Permanent de la Mancomunitat oferí la seva mediació a patrons i obrers. Intervingué així en el conflicte dels tipògrafs de Girona amb resultat favorable i amb l'agraïment dels obrers, segons consta a la sessió del Consell del 6 de març de 1919. També intervingué Puig i Cadafalch amb èxit en el conflicte entre els obrers i els patrons de la indústria llanera de Sabadell.³ Semblava així que la Mancomunitat assumia un paper important en la intensa conflictivitat laboral, que, a partir d'aquell moment, esdevingué el problema que va absorbir l'atenció de l'opinió pública. Però aviat aquesta possibilitat va quedar malmesa.

Al començament del conflicte de La Canadenca, l'empresa que produïa el setanta per cent de l'electricitat de Catalunya, els vaguistes demanaren la mediació del president de la Mancomunitat, però aquest s'inhibí. El 27 de febrer de 1919 Puig i Cadafalch declarava als periodistes que ell no havia pogut intervenir perquè només l'havien vingut a veure algunes comissions fent-li indicacions, però sense presentar-li per escrit a qui representaven per a poder iniciar les negociacions.

No fou la Mancomunitat, sinó l'Ajuntament de Barcelona i l'alcalde, que era lerrouxista, els qui assumiren la funció mitjancera ja que els cenetistes no admetien la intervenció del governador civil que tenia detinguts vint-i-cinc dels seus dirigents. Una representació municipal formada pel regionalista Duran i Ventosa i els republicans Lluís Companys i Emiliano Iglesias aconseguí a Madrid que el Govern s'apropriés provisionalment de la companyia i negociés directament amb els cenetistes. Els vaguistes aconseguiren millores importants, la garantia de la manca de represàlies per part de l'empresa i que els presos fossin posats en llibertat excepte els que estaven sotmesos a judici a causa de la militarització. Després d'una setmana de normalització a mitges vingué la vaga general, causada perquè no s'havia posat en llibertat tots els presos. A la CNT, que vuit dies abans apareixia com a victoriosa, li va caure al damunt una repressió total amb l'estat de guerra. Alhora, el capità general Milans del Bosch, amb el suport de la Federació Patronal, arribava a destituir el governador negociador i el cap de policia i feia caure el Govern Romanones, substituït per Antoni Maura amb una política de mà dura.

Per garantir el subministrament de queviures a la ciutat, la Mancomunitat i la Diputació mobilitzaren camions, turismes i carros durant la vaga general. Malgrat l'intent de donar un caire neutral a la intervenció mancomunada durant la vaga general, no es va evitar que el fet deixés

3. *Las Noticias* (16 i 30 gener 1919).

mala consciència entre els intel·lectuals funcionaris al servei de la Mancomunitat, perquè va ser una acció considerada com a antisindicalista i es va efectuar en col·laboració amb una autoritat tan anticatalanista com el general Milans del Bosch.

Precisament per això, i per preservar una imatge d'imparcialitat, el Consell Permanent de la Mancomunitat acordà a començament d'abril de 1919 la convocatòria, quan acabés la vaga, d'una conferència del treball per canalitzar la conflictivitat alhora que proposava una «treva social». Al capità general Milans del Bosch no li agradà gens la proposta de la Mancomunitat, no la va deixar publicar i va escriure a Puig i Cadafalch que no la creia oportuna: «Se trata de asuntos políticos que requieren hoy un paréntesis que me propongo hacer observar».

La conferència per establir un estatut dels treballadors mai fou convocada. Però sis mesos després, la Comissió Mixta del Treball de Barcelona, creada per decret del dia 11 d'octubre de 1919, apuntava a un objectiu semblant: establir un arbitratge laboral permanent que van acceptar els líders de la CNT després de la llarga repressió a què havien estat sotmesos fins al mes d'agost.

En aquesta nova ocasió els dirigents obrers volien que presidís la comissió el president de la Mancomunitat, però Puig i Cadafalch, per segona vegada, no va acceptar i el lloc va ser ocupat per l'alcalde de Barcelona, el també regionalista Antoni Martínez Domingo. El fracàs de la Comissió Mixta del Treball que precipità la declaració del locaut general amb el qual la Federació Patronal amenaçava, permet considerar prudent la inhibició de Puig i Cadafalch. Escudada en la manca de poder i de competències, la presidència de la Mancomunitat se situava al marge d'una lluita de classes tacada amb la violència terrorista i evitava així un desgast perillós per a una corporació que representava una situació transitòria entre el centralisme i l'autonomia. Però al mateix temps que la Mancomunitat evitava el risc de cremar-se, perdia la gran ocasió de prestar un servei de primer ordre a la societat catalana i d'assolir la màxima rellevància com a àrbitre conciliador.

Com que era arquitecte, Puig i Cadafalch estava en contacte amb empresaris de la construcció i possiblement estava informat de l'estat d'ànim que predominava entre ells. Alguns eren vells amics seus com Esteve Andorrà, artesà del ferro i col·laborador de Puig a la Casa Amatller. I Andorrà era un dels impulsors de la unió sindical dels patrons de totes les indústries de la construcció, que constituïen el nucli dur de la Federació Patronal, que pretenia acabar amb la CNT i no estava interessada en l'èxit de la Comissió Mixta del Treball.

L'únic sector que va acceptar l'opció moderada de l'arbitratge sistemàtic va ser el de la dependència mercantil amb el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria, que era la seva associació principal i alhora es caracteritzava per ser radicalment catalanista. A partir de 1920 funcionà la Comissió Mixta del Treball al Comerç de Barcelona, un avançament consensuat pels interlocutors socials del que més tard, en un context molt diferent, serien els comitès paritaris de la Dictadura i els jurats mixtos de Treball de la República.

Abans de la creació de la fracassada Comissió Mixta del Treball, en el discurs inaugural del seu segon mandat com a president de la Mancomunitat, Puig i Cadafalch havia dit el 12 de

setembre de 1919: «El nostre problema social no és nihilista amb les fantasies místiques de la Rússia. El nostre problema social és clar i positiu com plantejat en terres llatines. Cal intentar intervenir-lo amb lleialtat, però sobre tot amb claredat. Hi ha dues solucions: tots pobres, és la solució russa; tots rics, és la solució nord-americana i ha d'ésser la catalana. El nostre treballador rendeix una part sols del que pot rendir; instruïm-lo, donem-li utilitat modern perfeccionat que estalviï l'esforç. La mà d'obra americana, la més cara del món, no representa més que el 18 per 100 del valor de la mercaderia, mentre que la francesa representa el 32 per 100. Què no rendiria, amb una satisfacció interior, el nostre obrer! Quin marge econòmic per a la concòrdia! No és fàcil el problema, però n'hi ha prou amb plantejar-lo per a posar-se en camí de la solució. [...] No tenim autoritat de govern per a manar, però la tenim per a clamar i pregar. I tots els obrers en lluita, tots els sindicalistes militants, tots els patrons que encara es preparen per a la definitiva topada, tots són catalans, i ni un pot ésser-nos indiferent i aliè. [...] L'obrer no està habituat a ésser atès amorosament. Catalunya hauria de donar aquest exemple d'amorositat al món. [...] Jo dic als catalans: Temeu les mans cegues bolxeviques que, com a Rússia, podrien portar la barbàrie a tot Europa; però temeu també el patró ineducat, sense tècnica, enriquit ràpidament, d'una moral primitiva, que cerca augmentar, sia com sia, les ganàncies».

Al mig d'una lluita despietada aquesta proposta que relacionava l'augment de la productivitat i la millora salarial sense perjudicar la competitivitat i la inversió, devia semblar música celestial a molts. L'esquifit mercat espanyol no semblava adient per a inversions de tipus americana, ni Amèrica era el millor dels móns. Però cal advertir que aquest discurs productivista, amb tota la importància donada a la formació professional, acabaria mostrant la seva viabilitat cinc decennis després.

El 22 de desembre de 1919, quan el locaut general provocava misèria i violència terrorista, però quan encara la CNT no havia estat posada novament fora de la llei, el president de la Mancomunitat va publicar un manifest, que va ser subscrit pels presidents de les quatre diputacions catalanes i per l'alcalde de Barcelona, tots ells de la Lliga Regionalista. Es demanava a la Federació Patronal que presentés unes bases concretes per a restablir la normalitat laboral. Era una crida a la moderació i una desautorització de la intransigència patronal, alhora que acusava el poder central que amb la seva passivitat —segons Puig i Cadafalch— havia fomentat l'anarcosindicalisme amb l'esperança de neutralitzar el catalanisme.

El document no secundava ni esmentava la demanda corporativista de sindicació obligatòria de la Federació Patronal, amb la qual es pretenia liquidar la CNT.⁴ La Federació Patronal respongué al manifest dels cinc presidents i l'alcalde declarant que la negociació havia fracassat i que estava decidida a depurar el personal. L'Assemblea de la Mancomunitat va aprovar el 14 de gener de 1920 una declaració més genèrica que el text dels cinc presidents del 22 de desembre, però amb un sentit similar.

4. Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat...*, 1996, p. 420.

En un marc polític liberal, encara que adulterat i deteriorat com aquell, no es podia suprimir la CNT sense liquidar la llibertat sindical i sense establir una dictadura. De manera que novament s'obrí un període de tolerància social a partir de juny de 1920. Però l'espiral de violència era imparable i arribà al mes d'octubre a una cota mai vista: 49 víctimes del pistolerisme en un sol mes a Barcelona.⁵ En una reunió convocada a l'Ajuntament pel batlle Martínez Domingo el 5 de novembre de 1920 es demanà la destitució del governador conciliador Frederic Carles Bas. A la reunió assistiren el president de la Diputació i també el president de la Mancomunitat, Puig i Cadafalch, però com a una autoritat més i sense cap preeminència. El nou governador va ser el general Martínez Anido, que ja era governador militar de la plaça i havia col·laborat amb Milans del Bosch. La repressió contra la CNT va prendre les proporcions màximes, es va recórrer a la guerra bruta i a la llei de fugues i es va afavorir el Sindicat Lliure. El suport implícit de la Lliga Regionalista sembla confirmat pel fet que Martínez Anido continuà al seu càrrec mentre Cambó era ministre d'Hisenda d'un nou govern Maura després del desastre d'Annual i durant la segona meitat de 1921 i començaments de 1922.

Puig i Cadafalch es mantingué distant del general Martínez Anido i, tot i condemnar el pistolerisme sindicalista, va telegrafiar al Govern el 4 de maig de 1922 per demanar l'indult i commutació de pena dels dos condemnats a mort per l'assassinat del fabricant Teodor Jenny de Sabadell el gener de 1920. Ho va fer a petició del diputat a Corts per Sabadell Lluís Companys.⁶ Cal dir que l'Ajuntament de Sabadell també acordà demanar l'indult i que hi va haver una vaga general de mitja jornada a la ciutat vallesana. Puig va fer el 1922 amb els condemnats de Sabadell a petició de Companys el que Prat de la Riba s'havia negat a fer el 1909 en rebutjar la publicació a *La Veu de Catalunya* de l'article «La ciutat del perdó, de Joan Maragall, a favor de Ferrer i Guàrdia. I cal dir que el context social i polític no era gaire més propici el 1922, després de tants atemptats socials, que el 1909, després de la Setmana Tràgica. El 1922 la impunitat en què quedaven la gran majoria dels crims relacionats amb la lluita de classes i el fet que feia poc el cap del Govern Sánchez Guerra hagués restablert les garanties constitucionals van inclinar el Govern a no concedir l'indult i s'executà la pena capital.

L'octubre de 1922, després de la destitució de Martínez Anido, Puig i Cadafalch va declarar que s'havia negat a subscriure manifestos d'adhesió al general governador.⁷ I, mesos després, el 23 d'agost de 1923, Puig i Cadafalch ratificava aquella declaració davant l'Assemblea de la Mancomunitat: «Qui s'hagi fixat en l'actuació de la Mancomunitat haurà vist que no ha format mai part dels moviments d'adhesió apassionada d'un sector de la ciutat als mitjans de repressió extralegals. Jo mateix, requerit una i altra vegada per a posar la firma en documents que signaven totes les representacions de la Ciutat, vaig saber resistir el corrent per a no fer mai cap

5. Albert BALCELLS, «Violència i terrorisme en la lluita de classes a Barcelona entre 1913 i 1923», a Albert BALCELLS, *Violència social i poder polític. Sis estudis històrics sobre la Catalunya contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 2001, p. 116.

6. *La Veu de Catalunya* (5 maig 1922).

7. J. Puig i Cadafalch, «Vida Nueva» (27 octubre 1922).

afirmació que s'apartés del règim de justícia». Segurament va actuar per criteri personal d'aquesta manera, desmarcant-se de les entitats propatronals, però també cal tenir present que si hagués actuat d'una altra manera, hauria provocat el desacord dels tres consellers republicans de la Mancomunitat.

Després de la destitució de Martínez Anido i de la tornada de la CNT a la legalitat es va desaprofitar la nova oportunitat de donar un caire civilitzat a la conflictivitat social. El pistolerisme va reaparèixer i, en l'espiral de violència, una de les víctimes va ser Salvador Seguí, el Noi del Sucre, el dirigent cenetista adversari del terrorisme. La Mancomunitat significava telèfons, biblioteques, escoles tècniques, museus, reconstrucció de monuments, en definitiva, un grau més alt de civilització però, sobretot, de civisme.⁸ El pistolerisme que tacava de sang la lluita de classes escindia la societat catalana i la portava a una espiral de violència que era l'antítesi del programa de la Mancomunitat

Pel juny de 1923 la Mancomunitat intervingué en la recollida de les escombraries a Barcelona quan es va estendre la vaga del transport. Encara que fos una acció justificada per motius sanitaris i per la manca de serveis mínims per part dels vaguistes d'un sector públic, era la segona vegada que la Mancomunitat col·laborava en una acció contra una vaga d'acord amb el capità general, que en aquesta segona ocasió era Miguel Primo de Rivera. Aquest semblava en aquell moment més comprensiu envers les reivindicacions regionalistes que abans Milans del Bosch.

El discurs inaugural del tercer mandat de Puig i Cadafalch davant l'Assemblea de la Mancomunitat el 29 d'agost de 1923 indicava el seu desànim i reflectia la crispació del nacionalisme català per la manca de perspectives. Després d'enumerar les dificultats de tot ordre procedents del poder central, Puig parlava en termes insòlits com a president de la Mancomunitat: «Torna a poder referir-se als Governos actuals aquella frase del cant dels Segadors dels temps de Felip

8. El discurs de Puig i Cadafalch més il·lustratiu de la política de la Mancomunitat va ser el que pronuncià el 15 de desembre de 1920 al Palau de la Música Catalana durant la campanya de les eleccions generals que se celebraren poc després. El titulà «Una tasca de civilització» i el publicà *La Veu de Catalunya* del dia 16. Va dir: «L'endarreriment en els serveis públics és causa del nostre malestar econòmic [...]. Els esforços individuals no poden contrarestar la manca de serveis públics. El nostre país pateix el mateix mal que els països devastats per la guerra: tenim llocs erms, manquen carreteres, ferrocarrils i ens manca utilitatge de treball. L'Estat no ha fet una acció patent en la cultura general del país, com jo vaig indicar en inaugurar la Biblioteca popular del Vendrell». Puig considerava que el ciutadà català pagava proporcionalment més que el belga, l'holandès o el suís i no era per culpa d'una menor contribució que Catalunya estava endarrerida en comparació amb els països esmentats, que tenien una extensió comparable a Catalunya i més densitat de població. «Nosaltres volem acabar totes les carreteres i camins de Catalunya perquè sigui possible que arribi el carro als 300 pobles on encara no hi arriba, volem acabar la xarxa de telèfons i volem fer la de ferrocarrils secundaris, volem repoblar els erms de les nostres muntanyes, volem crear la Universitat Catalana i la Universitat del mar, volem sondar el subsòl per a conèixer la nostra riquesa, volem fer el Seminari del comerç mundial i les escoles de comerç i biblioteques que manquen i l'escola de zootècnica i la clínica d'estudi de malalties nervioses i els hospitals; volem l'ensenyament ambulant i per correspondència; també volem fer l'Institut de política social». Calia fer tot això malgrat la migradesa del pressupost de la Mancomunitat, reconeguda per Puig en aquest mateix discurs.

quart: "Ara el rei nostre senyor declarada ens té la guerra". Les coses estatals porten el segell de la infàmia i de la maledicció». El panorama social li semblava desesperançador: «Hem vist alçar-se un exèrcit roig, que ara assassina, ara saqueja i mentrestant hem vist vagar la vigilància de la justícia, claudicar els organismes de govern, com si uns i altres en els moments més difícils estiguessin en mans de la negligència o de la mala voluntat». Les esperances eren vagues i molt a llarg termini, molt distintes de les del discurs inaugural de 1919: «El sindicalisme que ha tingut en tots els països per principi el prescindir dels caràcters nacionals, girarà el cap a la mare generosa, els obrers catalans es cansaran de comandaments exòtics. Noten els que estudiant els moviments socials, que la classe obrera s'ha nacionalitzat a mesura que la seva organització ha crescut». No mancava el temor d'estar treballant en el buit: «La Mancomunitat de Catalunya mentrestant va fent serenament el seu camí. En certs moments haurà semblat que es desentenien dels fets que ens volten. No és així».

Els traspassos de les diputacions a la Mancomunitat

El més gran èxit polític de Puig i Cadafalch va ser el traspàs de tots els serveis i recursos de les quatre diputacions provincials catalanes a la Mancomunitat el 1920. El major fracàs va ser no haver pogut impedir l'escissió d'Acció Catalana el 1922. Examinem cada un dels dos fets.

L'acord de les quatre diputacions catalanes de traspassos integrals a la Mancomunitat va ser impugnat pels homes de la Unión Monàrquica Nacional davant el poder central amb el risc que s'agregés la morositat dels ajuntaments en relació amb el pagament del contingent provincial que mantenia la Mancomunitat. La tensió amb el poder central es va incrementar amb els incidents de la visita del mariscal Joffre, que donaren lloc a la protesta de Puig i Cadafalch, de l'alcalde de Barcelona i del president de la Diputació contra la càrrega de la policia a la sortida dels Jocs Florals el maig de 1920 i a l'exigència de destitució del governador civil. El capità general de Catalunya, el vell general Weyler, va declarar des de Madrid, on era amb motiu de la mort de la seva esposa: «Si yo hubiera estado ayer en Barcelona, Puig i Cadafalch se hallaría ahora en la cárcel».

Però Eduardo Dato, el mateix cap de govern que havia concedit per decret la Mancomunitat el 1913 i després s'havia enfrontat inflexible a l'assemblea de parlamentaris el 1917, va arribar a una entesa amb Puig i Cadafalch. El Govern reconegué la validesa dels traspassos pel decret del 4 d'agost de 1920. Abans, però, Dato decidí visitar Barcelona amb Alfons XIII, que no havia anat a la ciutat des de feia dotze anys. Era un repte que hauria pogut intensificar la tensió, però s'evità que fos així. Les diputacions catalanes sol·licitaren l'autorització al Govern per als traspassos a la Mancomunitat. Era una concessió feta a partir del coneixement de la predisposició del Govern a cedir per la seva part. Els regionalistes demanaren que els balcons dels carrers per on passaria el rei estiguessin engalanats amb la bandera catalana. Dato va dir: «Una bandera catalana es una bandera española». Es va saber capejar una situació difícil amb tacte i dignitat i la visita reial transcorregué sense incidents i sense humiliacions.

La importància dels traspassos de les diputacions s'evidencia en un fet: el pressupost de la Mancomunitat, que era de 7.652.200 pessetes el 1917 i de 10.154.900 l'any 1919, passà a 31.931.100 pessetes l'any 1921 i a 40.093.200 el 1923. Fins i tot tenint en compte la inflació de l'època, és un increment molt rellevant. És clar que amb els traspassos de serveis i de recursos passava també la Mancomunitat a carregar amb el deute de les diputacions. A més, quedaria sense realitzar l'altra part del projecte d'estat regional que suposava la Mancomunitat: les delegacions de serveis i el traspàs de tributs per part del poder central i aquesta mancança era un dogal per a les finances mancomunals.

Però el pas endavant de 1920 permetia llançar un emprèstit de la Mancomunitat de cinquanta milions a emetre en el transcurs dels anys següents per a inversions que es farien en un sexenni. La comparació amb l'emprèstit mancomunal de quinze milions de l'any 1914 és il·lustrativa. Però encara és més reveladora una altra comparació: durant el quadrienni de 1915 a 1919 l'emprèstit havia aportat el 32,6 % dels ingressos de la Mancomunitat, mentre en el quadrienni de 1920 a 1924 contribuï únicament amb un 19,6 % als ingressos mancomunals. Si bé, al mateix temps, en el pressupost de despeses de la corporació, la càrrega del deute, que representava el 8 % en el primer quadrienni, pujà al 13,7 % en el segon. Però no sembla un pes alarmant si es té en compte que el servei del deute representava en els pressupostos de despeses de l'Estat el 22,2 % entre 1920 i 1924.

En qualsevol cas, si la Mancomunitat no aconseguia que l'Estat li traspassés tributs, no podria continuar recorrent indefinidament a l'emprèstit i la seva acció havia d'acabar patint una retallada que li hauria restat crèdit popular. Tornarem al tema.

L'escissió d'Acció Catalana

La segona col·laboració ministerial de Cambó en un govern de concentració espanyol el 1921 acabà com la primera, la de 1918, sense cap contrapartida no ja autonòmica, sinó descentralitzadora. Això va incrementar el descontent dins el sector més nacionalista i més demòcrata de la Lliga Regionalista, un malestar que es venia covant des de la frustració de la campanya autonomista el 1919 i a partir del gir reaccionari del partit davant la lluita de classes. La tensió conduí a l'expulsió-escissió que donà origen, la primavera de 1922, al pitjor cisma de la història de la Lliga: Acció Catalana.

L'exclusió de mossèn Alcover el 1918 havia estat un fet intern de l'Institut d'Estudis Catalans que tingué ressonància política. La defenestració d'Eugeni d'Ors començà com un problema polític —la seva destitució com a director general d'instrucció pública de la Mancomunitat a finals del 1919— i tingué com a repercussió l'exclusió de Xènius de l'Institut d'Estudis Catalans després de perdre el càrrec de secretari general del mateix. En canvi, l'escissió d'Acció Catalana va ser un fet de la màxima importància política que no tingué conseqüències ni dins l'Institut d'Estudis Catalans —al qual pertanyien alguns dels líders de la dissidència— ni dins el

quadre de l'Administració mancomunada, al servei de la qual estaven bona part dels protestataris.

Si l'afer Alcover i la defenestració de Xènius van ser conflictes individuals, l'escissió d'Acció Catalana va ser un fet col·lectiu amb participació d'una minoria prou destacada i important del personal funcional, docent i de representació política de la Mancomunitat, començant pel cap de la dissidència, que era el conseller de política social Jaume Bofill i Mates, molt apreciat per Puig i Cadafalch.

Alcover i Eugeni d'Ors s'havien enfrontat personalment amb l'autoritat de Puig i Cadafalch i havien acabat malparlant d'ell. En canvi, els d'Acció Catalana proclamaren la seva lleialtat al president Puig i a la Mancomunitat. Puig i Cadafalch no va respondre a la dissidència dels d'Acció Catalana amb l'autoritarisme del qual havia fet gala contra Alcover i contra Ors. Puig va donar la sensació de trobar-se desarmat, fins i tot desmoralitzat, davant la ruptura política que a contracor dels dissidents acabaria donant lloc a un nou partit. Tractà de mantenir Bofill i Mates dins el Consell Permanent de la Mancomunitat i ho aconseguí durant mig any. Convé recordar que el Consell de la Mancomunitat havia tingut sempre una composició plural i admetia, per tant, un nou grup. D'altra banda, Bofill i Mates tractà amb gran deferència el president Puig i Cadafalch davant l'Assemblea de la Mancomunitat quan es va debatre el fet.

Amb raó recelava Cambó de Puig abans de l'escissió d'Acció Catalana, tal com recorda el primer a les seves memòries (p. 361): «Puig i Cadafalch estava en contacte amb ells i fins i tot els estimulava, rebent, tot cofoi i sense més malícia que un lleuger deix de vanitat, l'elogi dels conspiradors, que no paraven de dir-li: Amb vostè sí que ens entendríem sempre, perquè vostè és un pur com nosaltres, enemic de conxorxes i claudicacions. En les reunions de la Comissió d'Acció Política ens donava compte del que feien o del que pensava saber que feien, assegurant-nos que no hi havia ni el més remot perill que l'heretgia prenguéss cos; a tot estirar, una petició perquè se'ls tingués en compte en la direcció del partit». Però al final Puig va haver de subscriure l'últimàtum que col·locà els crítics fora del partit. Se'n disculpava en el debat de l'Assemblea de la Mancomunitat el 31 d'agost de 1922: «Per deure de lleialtat havia de firmar aquell document, encara que al meu judici no hi hagués estat conforme, sempre he fet un deure de la meua vida l'amistat amb els meus companys».

La ruptura, encara que civilitzada, afectava l'autoritat de Puig i Cadafalch. Josep Carner, des de Gènova, criticava Puig i Cadafalch. López-Picó escrivia a Carles Riba l'abril de 1922: «Atribueixen a Carner el desig d'aconsellar al senyor Puig i Cadafalch que es retiri de la política i no repapiegi més».

Existia la impressió que Acció Catalana s'emportava els intel·lectuals del partit i la Lliga restava limitada a ser un partit d'industrials, cosa que no era certa, però ho podia semblar, sobretot a partir d'unes paraules imprudents de Puig i Cadafalch davant l'Assemblea de la Mancomunitat el 31 d'agost de 1922, quan digué, en resposta a Bofill i Mates, que la Lliga «havia estat» un partit integrat al mateix temps per intel·lectuals, comerciants i industrials.

Obligada a convertir-se en partit, Acció Catalana va anar a la palestra electoral decidida a prendre a la Lliga una part de l'electorat centrista decebut i a intentar treure de l'abstenció una part del vot nacionalista. No era fàcil conjugar una certa esquerranització per diferenciar-se de la Lliga i disputar-li alhora una part de la seva base electoral. Ara bé, l'èxit de la nova formació a Barcelona va ser esclatant a les eleccions provincials del 10 de juny de 1923, després d'haver-se negat a aliar-se amb la Lliga a la ciutat, encara que no a altres districtes. Puig i Cadafalch tenia la sort d'haver estat reelegit diputat el juny de 1921 i ara no sortia a elecció el seu districte, el primer de Barcelona.

La participació a les provincials de 1923 a la ciutat de Barcelona va ser del 23 %. Mai havia arribat a ser tan baixa, com a mínim després de 1901. Al districte segon de Barcelona, tan segur per a la Lliga, Acció Catalana va triomfar amb Lluís Nicolau d'Olwer, Armengou, Puig i Sais i Ferran de Sagarra. Al tercer districte, entre el Llobregat i les Rambles, on la Lliga havia guanyat el 1919, va vèncer el Partit Radical, tot i la seva crisi interna, amb un rampell anticatalanista renovat en aquella ocasió davant l'emergència d'Acció Catalana. La Lliga perdia 11 llocs a l'Assemblea de la Mancomunitat i Acció Catalana era present amb la mateixa xifra. De poc servia que la Lliga conservés la condició de primera minoria. Cambó es retirà temporalment de la política i se'n anà a fer un creuer per la Mediterrània oriental.

En aquest context tan depriment, entre la reacció patronal en alça després de la vaga del transport i la crispació del nacionalisme català, Puig i Cadafalch es trobà davant del cop d'estat del capità general Primo de Rivera. És explicable la seva desorientació.

Les finances de la Mancomunitat

Ni els seus adversaris van discutir que la Mancomunitat va fer una obra important en comunicacions, ensenyament professional i tècnic, sanitat i alta cultura. Però en canvi s'ha discutit si va ser temerari el grau d'endeutament per a efectuar aquesta obra. Francesc Cambó, a les seves memòries diu (p. 497): «Cal dir aquí, en honor de Puig i Cadafalch, que mantingué les tradicions de Prat de la Riba, desenvolupant l'acció cultural, mantenint la col·laboració de tots els partits catalanistes [...] i fins, perquè la semblança fos major, tenint descuidades i conduïdes vers situacions molt difícils les finances de la Mancomunitat». Sorpren aquest judici negatiu per part d'un dirigent del mateix partit de Puig i sembla donar la raó als homes de la UMN, posats immediatament el 1924 al servei de la Dictadura per a ocupar primer la Mancomunitat i liquidar-la després. Alfons Sala Argemí, president de la corporació després de Puig i Cadafalch, va declarar el 10 de març de 1924: «El caos que reina en la Hacienda de esta Corporación, creed, señores diputados, que es alarmante». La comissió liquidadora va escriure a la memòria corresponent l'any següent: «La vida pródiga i desbarajustada de la disuelta Mancomunidad [...] dio lugar a que enormes deudas contraídas i muchas de ellas arrastradas en el decurso de su existencia, que pasaron inadvertidas o disimuladas, al menos mientras se mantuvo, al calor de

las pasionales fantasías, el aparatoso funcionamiento del aquel organismo, quedaron crudamente al descubierto, en toda su magnitud, tan pronto como se paralizó, por súbita interrupción, el artificio de aquella máquina».

Puig i Cadafalch va haver de defensar-se des de les planes de *La Veu de Catalunya* del 25 de març de 1924: «No s'ha pogut atacar la nostra obra per ineficàcia ni per eixorca. No s'han trobat aquí els Hospitals sense llits i sense medicaments [...]. No podent-los atacar sota aquest aspecte, els serveis i les Institucions que aquí s'havien establert, d'organització perfecta i d'evident eficàcia i que mouen a fer-ne l'elogi fervorós i càlid a tots els que els coneixen, s'ha entretingut la Memòria abans dita a combatre'ls, suposant-los inspirats per una tendència partidista i regits pel més gran desgavell administratiu». Puig i Cadafalch advertia que en previsió que una proporció dels ingressos no es cobraven dins l'exercici previst, havien deixat cada any de fer despeses en un percentatge semblant.

Ja al juny de 1921 Puig havia dit que si s'haguessin fet efectius els deutes contrets amb la Mancomunitat per les diputacions de Lleida i de Girona i per més de 22 ajuntaments morosos juntament amb els endarreriments de l'Estat per a camins veïnals que s'havien d'haver rebut el 1917, haurien entrat de cop al tresor mancomunal quatre milions, xifra important dins un presupost d'ingressos ordinaris de 24,7 milions. Aquest llast, any darrere any, va obligar a immobilitzar fons procedents d'emprèstit per anivellar les finances mancomunals.

També deia Puig i Cadafalch el 1924 que s'havien aprovat els primers mesos de la Dictadura revisions de costos d'obres, sol·licitats a causa de la inflació. Aquestes revisions que feia anys no resolía el poder central, ho van ser el gener de 1924, i s'havia produït, com a conseqüència, una acumulació de demandes de pagament, incitades a més per la inseguretat del futur. Tampoc podia col·locar títols del deute la Mancomunitat davant els rumors d'una propera dissolució.

En definitiva, encara que el dèficit que s'arrossegava era preocupant, no es trobava la Mancomunitat propera a la suspensió de pagaments quan vingué la Dictadura i el col·lapse es produí quan es va estroncar el crèdit de la corporació a causa del dubte fonamentat de la continuïtat de la Mancomunitat. Els homes de la Dictadura a Catalunya havien d'atribuir als seus antecessors allò que ells havien provocat. La prova més evident la donà el balanç de la liquidació de la Mancomunitat. La inversió i les obres realitzades, que valorades als seus costos importaven 52,7 milions, ultrapassaven amb escreix les quantitats obtingudes pels emprèstits, que resultaven ser 41,6 milions, i això demostrava que les inversions s'havien finançat en una part a càrrec dels recursos ordinaris, tot comptant amb les subvencions a què s'havien compromès l'Estat i els ajuntaments en matèria de comunicacions. Per tant, no tenia base l'acusació d'haver pagat despeses ordinàries amb fons d'emprèstit. Si la Mancomunitat hagués actuat d'aquesta manera, les seves finances haurien arribat al col·lapse abans de la Dictadura.

Que la Mancomunitat, sense traspassos, no hauria pogut mantenir el ritme d'endeutament i hauria hagut de reduir les inversions i les despeses ordinàries, no vol dir que estigués abocada a la suspensió de pagaments quan sobrevingué el cop militar. La proverbial austeritat de la Mancomunitat i el rigor de la seva administració no són un mite, sinó una realitat.

El cop militar de 1923

Puig i Cadafalch no va conspirar amb el capità general Primo de Rivera, però l'alcalde de Barcelona, el marquès d'Alella, i alguns regionalistes que tenien comandaments del Sometent, estigueren al corrent del que es preparava. A un article retrospectiu que publicà Puig i Cadafalch a *La Veu de Catalunya* el 27 de febrer de 1930, recordava que ell va ser informat de la imminència del pronunciament: «Per fi m'arribà concreta la notícia per al cap de tres dies... com tantes altres vegades». Va ser l'alcalde, marquès d'Alella, que pertanyia a la Federació Monàrquica Autonomista, fracció dinàstica aliada a la Lliga i contrària a la UMN, qui informà Puig del cop hores abans que es produís. El president de la Mancomunitat no semblava gaire preocupat per aquesta notícia el vespre del dia 12 de setembre, ja que la seva activitat estava dedicada a formular davant el governador civil una protesta per la brutalitat amb què la policia havia carregat el dia anterior contra els assistents a la diada de l'Onze de Setembre, que era una festa ritualitzada i gairebé normalitzada. Crits subversius i una bandera amb l'estel solitari havien estat suficients per a una càrrega indiscriminada.

El 13 de setembre, hores després del pronunciament del capità general, Puig i Cadafalch coincidí amb ell a la inauguració de l'exposició del moble a un dels pavellons que Puig havia dissenyat a Montjuïc per al conjunt que més tard seria l'Exposició Internacional de 1929. Primo de Rivera elogià l'ús del català en el discurs de l'alcalde i tot semblava confirmar la pretesa simpatia del general pel regionalisme. Al vespre, Puig i Cadafalch va redactar un text que va enviar a Primo de Rivera per mitjà del baró de Güell amb el desig de tenir una conversa, entrevista que tingué lloc l'endemà, quan ja havia rebut Primo de Rivera l'encàrrec del rei de formar govern. Primo de Rivera aprovà la nota i només demanà que en lloc de *nacions*, hi digués *regions*. A les vuit del vespre el general sortia cap a Madrid i entre les personalitats que l'anaren a acomiadar hi havia el president de la Mancomunitat.

El document redactat per Puig i Cadafalch deia de l'entrevista amb Primo de Rivera que ell havia expressat la coincidència en la crítica de l'estat actual d'Espanya feta en el manifest del general rebel i «el desig de remei que permeti a Catalunya, i a les regions d'Espanya que ho desitgin, de viure en llibertat, sense altres límits que les característiques de la unitat estatal que el dret polític fixa i és consentiment universal d'admetre. Aquesta solució i la restauració de l'Administració pública sobre la base d'una severa moralitat i estricta justícia, tindran sens dubte l'adhesió íntima de Catalunya sobrepassant l'habitual, formulari i estricte respecte als poders constituïts». El comunicat de suport condicional a la Dictadura va ser aprovat pel Consell Permanent de la Mancomunitat el dia 17 i aparegué a la premsa el dia 19.

Era il·lusori confiar que una dictadura militar pogués concedir a Catalunya la descentralització que li havien negat durant nou anys els governs constitucionals. Però Puig i Cadafalch no estava ni molt menys sol quan va caure en aquell miratge. Precisament, el mateix dia que es publicava a la premsa la nota d'adhesió al Directori militar amb la confiança que procediria a una

descentralització, apareixia el decret de Primo de Rivera que prohibia l'exhibició de la bandera catalana i l'ús del català a les corporacions públiques i als seus centres docents alhora que obligava a portar les actes de les corporacions i associacions en castellà. La decepció va ser majúscula i la sensació de relliscada, penosa.

Però Puig i Cadafalch encara no es donà per vençut i amb un seguit de cartes que publicaria el 1930, intentà una rectificació per part del dictador, sense resultat. Cal dir que hauria estat més prudent no dir res l'endemà del cop militar, tal com aconsellava Cambó des de Grècia en un telegrama, però el silenci no hauria modificat el curs dels esdeveniments. Ni la CNT ni el republicanisme van ser capaços d'oferir cap resistència al cop militar i els socialistes fins i tot decidiren col·laborar amb la Dictadura. No era raonable, per tant, esperar una resistència arduada per part de la presidència de la Mancomunitat, quan molts regionalistes es trobaven en la contradicció de veure amb satisfacció una dictadura que anava a posar fora de la llei els anarcosindicalistes i a acabar amb els atemptats socials encara que lamentessin la política anticaltanista de Primo de Rivera.

Una frase d'una carta de Puig i Cadafalch a Primo de Rivera el 20 de setembre de 1923, queixant-se del decret del 18 resulta significativa: «El decreto, por sus exageraciones, mata el alma de los catalanes i les quita toda simpatía por el movimiento. Le quedarán las corporaciones de intereses materiales, los primeros que ante mí desfilaron el día que Su Majestad pareció que iba a influir para que la autonomía nos fuese concedida, gente veleidosa».

Puig preveia que les corporacions patronals no es mourien davant la desnaturalització de la Mancomunitat i la seva liquidació posterior, encara que havien donat suport a la demanda d'un estatut d'autonomia el novembre de 1918. La Lliga topava també, la tardor de 1923, amb una crisi de representativitat social, en menor grau que la dels partits dinàstics, però similar. La burgesia i les seves corporacions, si la dictadura protegia els seus interessos socials i econòmics, no defensaria el regionalisme.

Els diputats provincials d'Acció Catalana van protestar per carta per l'actitud presa pel president de la Mancomunitat el 14 de setembre. El judici dels nacionalistes catalans seria sever anys després. Rovira i Virgili, per exemple, escrivia a *La Rambla* el dia 11 de març de 1930: «No hem d'acusar en Puig i Cadafalch per haver perdut. Ens hem de doldre que jugués una tal carta. Ell duia una representació col·lectiva que no podia ésser posada a la balança el dictador. Ell no havia de demanar a la dictadura decrets regionalistes, tot gemegant per les primeres bufetades, que foren coents».

Cambó és més comprensiu a les seves memòries, quan recorda la seva tornada a Barcelona la tardor de 1923: «Puig i Cadafalch, que era qui més il·lusions s'havia fet amb el cop de Primo de Rivera i que l'havia acomiadat a l'estació quan empenia el viatge a Madrid a prendre el poder a Espanya, estava compungit. Volia excusar-se de la seva lleugeresa atribuint-la a la lleugeresa de Primo de Rivera de fer-li promeses que devia saber d'avançada que no podia complir. De fet, un i altre havien procedit de bona fe i un i altre s'havien enganyat. Encara Puig conservava alguna esperança en virtut d'una carta que acabava de rebre en què li deia "que siempre

soy el mismo y todo se aclarará”. Com era d’esperar, el que s’aclarí és que l’agressió contra Catalunya s’accentuava de dia en dia».

En plena dictadura, Puig i Cadafalch li digué a Josep Pla: «La situació dels últims anys de la Mancomunitat és inseparable de la situació social de Barcelona creada aquests últims anys per la falta d’autoritat. La gent s’entrematava pels carrers. Feia caure la cara de vergonya d’èsser català. Tot el món anava ple de la nostra anarquia delirant. La vida de la Mancomunitat anava prenent l’aire irrisori que agafen les coses quan l’ordre públic elemental no és assegurat. Sense aquest ordre, la cultura no té cap interès. Nosaltres creguérem que el capità general resol-dria el fenomen d’ordre públic i l’ajudàrem. A Madrid el rei considerà que una mica de dicta-dura li resol-dria les molèsties de la vida dels partits i les incidències parlamentàries. El capità general cregué que havia d’emprendre aquest camí. La Mancomunitat fou destruïda. Ens equi-vocàrem. Adverteixi, en tot cas, que la traïció, des del punt de vista polític, no és pas un fet ex-cep-cional».⁹

El dia de Sant Esteve de 1923 Puig i Cadafalch deixà la presidència de la Mancomunitat i passà la frontera francesa per a continuar els seus estudis sobre l’art romànic. No hi va haver una dimissió formal i el càrrec va ser ocupat accidentalment pel vicepresident Jaume Estapé fins a la destitució de tots els diputats provincials a finals de gener de 1924. Abans d’això, Pri-mo de Rivera havia intentat comptar amb la col·laboració regionalista en un consell designat per a portar la Mancomunitat, però els de la Lliga posaren com a condició la revocació del de-cret del 18 de setembre i la negativa de Primo de Rivera confirmà la ruptura.

Ara bé, el Puig i Cadafalch polític, no s’acabà el 1923. Finalitzada la Dictadura, Puig i Cada-falch va acceptar, com els seus companys regionalistes, tornar a ser diputat de la Diputació de Barcelona i la seva intervenció va ser molt important en la cessió i arranjamet de la Casa de Convalescència per a l’Institut d’Estudis Catalans i de l’Hospital de la Santa Creu per a la Bi-blioteca de Catalunya.

El canvi de règim del 14 d’abril de 1931 representà un cop molt dur per al partit de Puig i Ca-dafalch. El novembre de 1932 la Lliga va perdre les eleccions al primer Parlament de Catalunya del segle xx, encara que els seus resultats van ser millors que els obtinguts l’any anterior a les eleccions a Corts Constituents. No va ser Puig i Cadafalch qui deixà la política, sinó que la po-lítica el deixà a ell. Puig i Cadafalch anava el novembre de 1932 a la candidatura de la Lliga per Barcelona però no aconseguí prou vots per a sortir diputat del Parlament de Catalunya. Parti-cipà en la refundació del partit el 1933 i formà part del seu consell de govern fins a l’esclat de la Guerra Civil, que l’obligà a exiliar-se.¹⁰ Però romangué a França en lloc de passar a l’Espanya denominada nacional, com feren la major part dels seus companys de partit. Va ser un dels pocs dirigents de la Lliga que es negà a signar un document d’adhesió al bàndol franquista.

9. Josep PLA, *Retrats de passaport*, Barcelona, Destino, 1970, col·l. «Obra completa», vol. 17, p. 263.

10. Puig i Cadafalch va deixar un relat interessant de la seva experiència els primers dies de la guerra fins a sortir de Catalunya. Va ser publicat per primera vegada l’octubre de 2001 a *Serra d’Or*.

Quan tornà a Catalunya el 1941 es trobà amb un expedient de responsabilitats polítiques i amb la prohibició d'exercir com a arquitecte. Fins i tot va haver de tornar a passar la frontera per tornar definitivament a casa seva el 1942. Aleshores, als setanta-tres anys, fora de qualsevol partit, va prestar el seu darrer servei polític a Catalunya: va emprendre la reconstrucció de l'Institut d'Estudis Catalans com a únic president i com a únic membre fundador supervivent.